

Mõeldes minister Ferdinand Eisenile keemiahariduse arendamise taustal

Asudes kirjutama artiklit Eesti kõigi aegade hariduslikumast haridusministrist Ferdinand Eisenist, kangastus mu vaimusilma ees nagu astuksime koos selleaegsete keemiahariduse edendajatega tema kabinetti, et arutada tehtut ning seada uusi sihte. See oli soe tunne ja nüüd, tema 100. sünniaastapäeval kummardan ta inimlikkuse, sihikindluse ja talendi ees.

Seoses minu elutöö olulise perioodiga, mille sisuks sai keemiaõpetuse arendamine Haridusministeeriumile alluvas Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis (PTUI) töötamisel, tundsin selgelt minister F. Eiseni sümpaatset ja kompetentset toetust. 1961.sügiseks, kui mind kutsuti tööle PTUI-sse, olin lõpetanud Tallinna Pedagoogilise Instituudi ning töötanud ligi 10 aastat keemia õpetajana, sisustanud keemiakabinetid kahes Tallinna koolis ja esinenud loengutega Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (VÕT) kursustel. Minu töölevõtmise kinnitaski minister F.Eisen ja seda vaatamata asjaolule, et olin oma esimesel pedagoogiaastal elulooliste andmete varjamise pärast komsomolist välja heidetud. Ei oska ütelda ka, kas A.Valsiner, kes PTUI direktorina mind tööle võttis, tutvustas minister Eisenile, et olen Saaremaa kauaaegse kooliõpetaja ja Põide köstri, Vabadussõjas osalenud Eduard Ratassepa poeg. Valsiner nimelt kutsus mu isa Eduardi, kes kui reservohvitser ja kaitseliitlane oli nn, “mobiliseerituna” Nõukogude Liidu tagalasse toimetatud, tööle Hariduse Rahvakomissariaati ajal, kui Võru sai 1944. aastal 40-ks päevaks ENSV pealinnaks. Isa jutu järgi toimus kodumaale saabumise puhul Võru kirikus isegi sellekohane tänujumalateenistus. Isa sai tööle koolivalitsusse, mille juhatajaks oli J. Seilental ja ta tõlkis seal seadusi-määrusi. Muidugi ei teadnud ma tol ajal midagi Eisenist kui kogemustega koolimehest, kes oli oma pedagoogilise pagasi saanud sellisest Eesti hariduse arenduskoldest kui seda oli Võru Õpetajate Seminar. Ei aimanud ma sedagi, et tema õppimise ja pedagoogiks kujunemise aeg langesid kokku meie hariduskorüfee Johannes Käisi pedagoogilise uuendustöö õitseajaga. See aeg oli aga ka meie iseseisva Eesti hariduse entusiastliku ülesehitamise aeg ja selles osalejate noorusaeg, mistõttu tekkinud emotsionaalse tausta ajel ei saanud kujunened

tõekspidamised aegade muutuste tuultes kustuda. Tagantjärele pean targaks sedagi, et minu (ja mitte üksnes minu) pedagoogilisele teadustööle kutsumisel võttis minister arvesse ka omandatud pedagoogilist kogemust. Selle seisukoha põhjendatust on praktika ning kogemustega pedagoogikateadlased korduvalt kinnitanud. Mind kui tegevpedagoogi vajati esmajoonel kaasautorina õpikute koostamisel, et tulemus saaks õppurikohane. Parima tulemuse saamiseks arendas minister F. Eisen kohe oma esimesel ministriaastal ainekomisjonid jõulisteks üksusteks. Seejuures väärrib märkimist, kui oskuslikult ta ainekomisjonide koosseise komplekteeris: VÕT-i ja PTUI esindaja, TÜ, TPI ja TpedI esindajad, Keemia instituudi ja Keemia seltsi esindajad ning edukamad keemiaõpetajad. Keemia ainekomisjonis alustasid tegevust näiteks tugevate koolijuhtide ja keemiaentusiastidena tuntud haridustegelased nagu Kalju Tamm, Jüri Vene, Heino Einer, metoodikud Ksenia Kärk, Valentin Pedak, kõrgkoolide õppejõud Boris Dorpan, Heinrich Vilbok, Raimond Tani, Henn Laanpere, õpetajad Oliver Masing, Evi Rooni, Odette Lillemägi jt. Komisjoni esmaseks ülesandeks sai õpikukäsikirjade korralik läbitöötamine, et tagada õppekirjanduse jõukohasus ja teaduslik-metoodiline tase. See, nagu hiljem selgus, osutus erakordselt tähtsaks mitte üksnes õppekirjanduse kvaliteedi seisukohalt, vaid ka eestikeelsete originaalõpikute säilitamise ning keemiaalase metoodilise mõtte arendamise seisukohalt Eestis. Asjaolu, et Eestis on keemiaalase õppekirjanduse koostamisel pidev ajalooline traditsioon juba alates tsaariajast oli minister Eisenile üheks argumendiks tõestamaks Moskva tšinovnikutele meie oma õpikute olulisust. On teada ka, et ta muuseumi abil lausa näitas seda õpikute rida NLKP keskkomitee ja NSVL Pedagoogikaakadeemia kontrollidele, kes saabusid Eestisse spetsiaalselt ja korduvalt selleks, et meil lõpetataks nn. isetegevus oma õppekirjanduse koostamisel, mis ei aitavat kaasa õpilaste ideoloogilisele kasvatustööle. Eisen aga märkinud, et kuidas me seletame rahvale, et neetud tsaari- ja kodanluse ajal saadi ise edukalt õpikuid koostada ja nüüd õitsva kommunismi ajal seda ei suudeta. Olgu Moskvast või Tallinnast, suutis Eisen otsusekindlalt ja targalt pareerida ka seisukohad, nagu põhjustaks kohaliku õppekirjanduse kasutamine natsionalismiilminguid. On lausa uskumatult üllatav, kust võttis Eisen selleks julguse ja vaimujõu, et tollase totalitaarse

režiimi tingimustes, kus parteiorganid pidid lausa truualamlikult Moskva korraldusi täitma, nõnda võidelda meie kooli arengu eest. Vastuseks saab olla üksnes entusiastlik ja hingega tehtud töö noore Eesti Vabariigi hariduse ülesehitamisel esimese Eesti ajal, kus kujunesid tema vaated haridusele ja kasvatusale. Vahemärkusena olgu öeldud, et tänapäevalgi leidub meil mõnesid “tarku”, kes õppekirjanduse võõrkeelest tõlkida soovivad. Kuhu aga jäävad sel puhul meie oma autorite pealekasv ja teaduslik-metoodilise mõtte areng ning rahvuspedagoogika ja –kultuur? Kurioosumina võib märkida, et ajal, kui NSVL Pedagoogikaakadeemia taotles 11- klassilise keskkooli taastamist, tuues keemia osas argumendiks nn. üldistava keemiakursuse juurutamise vajaduse lõpuklassis, ei leitud pedagoogilise eksperimendi korraldamiseks muud kohta kui Eesti. Venemaal ju 11. klassi enam ei olnud ja Leedus ning Lätis oli juba õppekirjanduse koostamise järg käest läinud. Nõnda saime siis kaasa aidata Nõukogude Liidus 11-klassilise keskkooli taastamisele, mis õnnestuski.

Minu pedagoogilise uurimistöö ja õpetajaameti taustal on äärmiselt meeldiv minister Eisenit meenutada. Alustasin ju õpetaja-uurijana Tartu Ülikooli pedagoogikakateedri korraldatud nn. pedagoogilise uurimistöö kursustel, mille kutsusid ellu pedagoogikateadlased Aleksander Elango, Heino Liimets, Inge Unt, Enn Koemets, Kalju Toim jt. Nende kursuste üheks eesmärgiks oli nimelt J. Käisi pedagoogiliste ideede, eriti individuaalse iseseisva töö taasjuurutamine meie koolis, mis toimus peamiselt prof. Inge Undi teaduslikul juhendamisel. Minugi töö, mis hiljem päädis kandidaativäitekirjaga, kuulus sellesse valdkonda. Haaratud olid teistegi õppeainete õpetajad-uurijad. J.Käisi õpilasena ja tema ideede rakendajana oma tegevpedagoogina töötamise perioodil oli F. Eisen sellise arenguga nüüd vägagi rahul ja toetas seda oma ministriks oleku ajal igati. Eisen mõistis hästi, kui vajalik on tegevõpetajate enesetäiendamine pedagoogilise uurimistöö kaudu. Veelgi enam – just minister Eiseni initsiatiivil loodi pedagoogilise uurimistöö kursuste lõpetajaile edaspidise uurimistöö võimaldamiseks 1972. aastal nn. Ühiskondlik Pedagoogika Uurimise Instituut (ÜPUI), mis seati organiseerimise ja rahastamise tarvis VÕT-i alluvusse. Teadussekretärina tuli minulgi mõned aastad selle tegevust korraldada. Tundub mõistetamatuna, kuidas taolist isehakanud uurimisasutust salliti. On ju teada, et ametlike uurimisinstituutide töö

temaatika oli rangelt reglementeeritud ja kuulus Moskvast kinnitamisele. Nüüd aga meie uurijaid see järsku nagu ei puudutanudki. Ja tõepoolest saime ÜPUI-s uurida just neid probleeme, mida pidasime ise Eesti kooli arengu seisukohast vajalikuks! Siinkohal väärib märkimist seegi, et Eiseni ajal sai võimalikuks pehme suhtumine PTUI teadustöö planeerimisse seoses järjekordsete pleenumite või kongressidega. Neil puhkudel nõuti ju tavaliselt otsustavat reageerimist sellekohase teadustöö temaatikaga. Tegelikult kirjutati PTUI-s lihtsalt formaalselt paar sellekohast artiklit, radikaalsematel juhtudel pandi aga mõnele tööüksusele – sektorile lihtsalt adekvaatne nimetus ja teadurid paigutati ümber. Töötajad jätkasid aga üldjuhul oma käsilolevat tööd, arvestades meie kooli tegelikke vajadusi. Nõnda saadi võimalus oma plaanilist tööd segamatult ja katkestamatult jätkata. See sai sündida vaid tänu minister Eisenile. Ilma kõrge parteilise positsioonita ei oleks muidugi ka tema saanud taolisi ühiskondlikke ja kontrollile mittealluvaid organisatsioone soosida ning kaitsta ja otstarbekalt tööd korraldada. See võimaldas tal ju hurraaideoogiamehed maha rahustada.

Loomulikult oli F. Eisen ministrina väga huvitatud, et uurimistööde oluliseks väljundiks oleksid kooliküpsed õppematerjalid. Ta teadis hästi sedagi, et see protsess on raske ja aega ning vahendeid nõudev ja need vahendid ta leidis. Õpikute koostamisel andis ta võimaluse komisjoni näpunäidete põhjal ümber töötatud õpikuid teistkordseltki retsenseerida ja komisjoniliikmetele komandeerimistasud ja honorarid välja maksta. Komisjoni esimehena sain ise igapäevast tööpanust hinnata, mille põhjal samal päeval ka tasu välja maksti. Selline töö korraldus on teatavasti alati oluliseks stiimuliks, kusjuures tasu ei pruugi väga suur olla ega olnudki. See näitas taas juhi kogemust ja tarkust. Järgmise ministri ajal need võimalused kadusid ja töö kvaliteet langes. Ainekomisjoni esimehena nägin ja tajusin hästi seda huvi ning hoolt, mida Eisen alanud kooliküsimuste loovale läbitöötamisele osutas. Ikka ja jälle tundis ta huvi kuidas läheb ja kas on mingeid takistusi või probleeme. Mõned aastad tagasi mulle saadetud kirjas iseloomustas keemiakomisjoni kauaaegne liige ja õppe-metoodilise kirjanduse autor Kalju Tamm minister Eiseniga koostööd järgmiselt: “Alati meenutan, kui heatahtlikult tuli minister F.Eisen oma kabinetist, tervitas ja surus kõigil kätt ja küsis, millega täna tegelete ja kuidas elu koolis läheb. Mida minister edasi, seda nõrgemaks jäid taolised sidemed”. Eiseni jutule ei

olnud raske pääseda. Teame ju ka, et üksnes teatud vabaduse tingimustes on võimalikud ja saavad edukad olla igasugused loovtegevused. Kahjuks on meie tänapäeva koolis õpetajate töö nii ära reglementeeritud, et mingist omapoolsest loovast lähenemisest on raske rääkida. Just sellise vabaduse loovtööks aga minister Eisen koolientusiastidele võimaldas. Selle tulemusena laienesid nii uurimisvaldkonnad, hõlvati uusi andekaid tegijaid ning ilmusid originaalsed praktilised rakendused. Õppekirjanduse koostamine, kuid ka teoksilolevad uurimistööd ning metoodiliste materjalide valmistamine kulgesid vägagi suure süvenemisega, mistõttu said selle, HM keemiakomisjoni töö käigus tuule tiibadesse mitmed uued autorid ja koolielu edasised edasiviijad (Heino Einer, Kalju Tamm, Jüri Vene, Lia Paaver, Salme Randma, Aarne Tõldsepp, Miia Rannikmäe, Anneli Lukason, Vilja Toots, Evi Viirsalu, Helgi Muoni, Tiiu Liivanurm jt.). Näitena võib märkida, et keemia ainekomisjon ei piirdunud üksnes õppekirjanduse retsenseerimisega, vaid tööhoog oli nii suur, et asuti koos VÕT-iga hooldama kogu keemia õpetamise protsessi. Arutati fakultatiivõppe ja individualiseeritud iseseisva töö küsimusi, keemiakabinettide sisustamise ning klassivälise töö korraldamist aga ka keemia süvaõppega seotud küsimusi. Ilmusid sellekohased abimaterjalid ja tööjuhendid. Keemia eriklasside loomise võimaldamisega andis minister Eisen üliolulise panuse keemiaõpetuse täiustamisse. Komisjoniliikmete koostatud fakultatiivkursuste näidisprogrammid olid tõhusaks abiks kohtadel sellekohaste kursuste õpetamisel. Tulemusena paistsid meie õpilased silma keemiaolümpiaadidel nii Eestis kui ka üleliiduliselt. Saime ka võimaluse koolides kohal käia ja organiseerida kabinettide ülevaatusi. Isegi üle-eestilise ülevaatus viisime läbi, milleks saime spetsiaalse transpordi, töötasu ning premeerimise võimalused. Meenutan, et kabinettide ülevaatusel kokkuvõtete tegemise viis Eisen isegi HM kolleegiumile. See kõik andis olulise tõuke koolikeemia arengule ja keemiakabinettide täiustamisele. Siinkohal soovin kindlasti ära märkida ka VÕT-i toleaeegse energilise direktori Ants Egloni ühistegevust, kes alati sisulistele küsimustele keskendus ning meie väärt ettevõtmisi toetas. Korraldasime ka mitmeid keemia metoodikaalaseid konverentse, kus osalesid meie õpetajad ning külalistena metoodikuid ka teistest liiduriikidest. Ainekomisjoni koosolekul tõstatasin ka idee Balti liiduvabariikide keemiaõpetajate metoodilise koostöö

organiseerimisest. Minister Eisen andis selleks võimaluse VÕT-i kaudu ja selle rakendaski energiliselt ja loovalt VÕT-i andekas metoodik Salme Randma. Nimetatud koostöö sai taasvabanenud Eestis uue tõuke meie viimase aja loodusainete ühe juhtmetoodiku, varalahkunud professor Aarne Tõldsepa initsiatiivil. Loodame, et TÜ professoril Miia Rannikmäel ja meie keemiaõpetajate liidu uuel presidendil Kaidor Dambergil õnnestub see väärt traditsioon elus hoida.

Ferdinand Eisen ei olnud esimese Eesti ajal lihtsalt tavaline pedagoog, küll aga haridustegelane laiemas mõttes. Kooliuuenduse loovtöö mõju andis selles osalenutele funktsiooni levitada uuendusideid kogu maal. Loomulikult mõistis F. Eisen selgelt, kuidas rahvuse areng on just kooli kaudu toimunud.

Siit siis ka emakeelse õppe ja rahvusliku pedagoogilise mõtte sügav väärtustamine. Ministrina sai Eisen töötada sügava rahuldustundega, sest tema arengukeskse koolitamise ideede teenistuses olid nii TÜ ja TpedI pedagoogikakateedrid, PTUI, VÕT kui ka ÜPUI. Keemia õppekirjanduse koostaminegi kooliuuendusliikumise valguses ei saanud puhtempiirilisel tasemel jätkuda. Kujunenud olid vajalikud teadustöö oskused, sai hakata uurima õpilaste ja õpetajate hinnanguid tööviiside, iseseisva ja individuaalse töö määra, ülesannete jõukohasuse, kordamise viiside jm. kohta. Tulemusena saime Eestis esimese keemia töövihiku (ja kogu NSVL ulatuses esimese individualiseeritud töövihiku). Saime ka esimese Eesti keemia õppevahendite komplekti (õpik, töövihik, kontrollivahendite kogu ja metoodiline juhend). Kõik need vahendid olid uurimistöös kooskõlla viidud ja nõnda oli meie ajaloos esmakordselt keemia õppekirjanduse koostamine viidud empiirilisel tasandil pedagoogilise eksperimendi põhiseks. Märgitust selgub, et minister Eisen ei saanud edukalt meie originaalset keemia õppekirjandust kaitsta, kui ei olnuks ees nii tõhusat ja sügavat arendustegevust. Lisaks saavutatud teaduslik-metoodilisele tasemele anti meie õpikud välja ka kaunilt kujundatuna ja mitmevärvitrükis. Füüsika õpikud näiteks tõlgiti vene keelest, sest polnud taolist eeltööd ning segasid ka arusaamatused autorite vahel. Keemia osas saavutasime aga loa koostada ise keemia õpikuid. See oli meie metoodikute ja Haridusministeeriumi suur saavutus ja võit seda enam, et tol perioodil oli NSVL haridusministriks keemik ja vene õpikute autorid olid riikliku preemia laureaadid. Meile seati aga tingimus, et õpikud tõlgitaks vene keelde, et neid Moskvast retsenseerida

ja kinnitada saaks! Loomulikult tulid parandused sisse viia ja uuesti esitada. See tähendas sama honorari eest topelttööd ja aega. Haridusministeeriumi eelarves selliseid kulusi ei olnud, kuid Eisen siiski leidis võimaluse tõlkijatele maksta ja autoritele Moskvasse komandeerimise kulud tasuda. Tõlkimine aga tähendab sisuliselt uue õpiku koostamist, sest sõnasõnaline, kuigi korrektne tõlge ei sobi. Seitsmenda klassi õpiku puhul tuli sellega hästi toime alles neljas otsitud inimene ja selleks osutus TPI keemik-õppejõud Zinaida Võssotskaja, kes oli koolihariduse saanud esimese Eesti aegses vene õppekeelela gümnaasiumis. Moskva ülikooli noored õppejõud tegid ettepaneku see õpik Venemaal kasutusele võtta. Tekib küsimus, kas ka tulevikus suudab mõni meie kooli kasvandik taolise tõlkega hakkama saada. Muuseas vene keelest tõlgitud õpikuid hakati tungivalt nõudma sellest ajast alates, kui loodi üleliiduline haridusministeerium. Olim sel ajal just Lätis sealsete metoodikutega kohtumas. Lätlased olid seisukohal, et nemad ootavad ära uute, nn. keskõpikute ilmumise ja kui need on head, siis nad tõlgivad need läti keelde. Kui aga nimetatud õpikud nende arvates ei sobi, siis nad koostavad ise. Ütlesin neile kohe, et siis te mehed ei koosta enam ainsatki õpikut ja nii see juhtuski ning lätlastel tuli mitu aastakümnet vene vaimus koostatud keemiaõpikuid kasutada. Eesti jäi nõnda ainsaks liiduvabariigiks, kus kehtisid oma autorite koostatud ja kohalikke olusid kajastavad keemia õpikud. Võime selle saavutamise üle olla tõeliselt uhked. Pean seda rasket ja ääretult pingelist, kuid huvitavat ja vaimustusega kulgenud tegevust oma tööelu tähtsaavutuseks. Oli suur õnn, et ministriametis pidas tollel perioodil Ferdinand Eisen.

Minister F. Eiseni positiivsest mõjust üksnes keemiahariduse korraldamise seisukohast lähtudes võiks veel paljugi rääkida, aga tema toetus saatis ju kogu meie hariduse korraldust. Tugevate haridusministritena võib peale Eisenit nimetada taasiseseisvunud Eesti aja ministreid Peeter Kreitzbergi ja Mailis Repsi. Eiseni fenomen näitab, et ministrist sõltub vägagi palju.

Ph.D. Väino Rataspepp